

O'ZBEK VA FRANSUZ TILLARIDA NUTQ AKTLARINING PRAGMALINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Karimov Jamshid Shavkat o'g'li

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Roman-german filologiyasi fakulteti

Fransuz tili nazariy fanlar kafedrasida o'qituvchisi

jamshidkarimov00@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o'zbek va fransuz tillarida nutq aktlarining pragmalingvistik xususiyatlari qiyosiy-tipologik aspektida tahlil etiladi. Tadqiqot adabiyotlar tahlili va nazariy umumlashmalar asosida olib borilgan bo'lib, turli lingvokultura vakillarining nutqiy xulq-atvorini belgilovchi universal va milliy-spetsifik qonuniyatlarni aniqlashga qaratilgan.*

Kalit so'zlar: *nutq akti, pragmalingvistika, illokutiv kuch, o'zbek tili, fransuz tili, qiyosiy tahlil, lingvokultura, muloqot strategiyalari.*

Аннотация. *В данной статье анализируются прагмалингвистические особенности речевых актов в узбекском и французском языках в сравнительно-типологическом аспекте. Исследование проводится на основе анализа литературы и теоретических обобщений и направлено на выявление универсальных и национально-специфических закономерностей, определяющих речевое поведение представителей различных лингвокультур.*

Ключевые слова: *речевой акт, прагмалингвистика, иллокутивная сила, узбекский язык, французский язык, сравнительный анализ, лингвокультура, стратегии общения.*

Abstract. *This article examines the pragmalinguistic features of speech acts in the Uzbek and French languages from a comparative-typological perspective. The study is conducted on the basis of literature review and theoretical generalizations, and is aimed at identifying universal and nationally specific patterns that determine the communicative behaviour of representatives of different linguocultures.*

Keywords: *speech act, pragmalinguistics, illocutionary force, Uzbek language, French language, comparative analysis, linguoculture, communication strategies.*

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda pragmalingvistika alohida va tobora muhim soha sifatida tan olinmoqda. Inson nutqi faqat axborot uzatish vositasi emas, balki ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi, madaniy qadriyatlarni aks ettiruvchi murakkab kommunikativ hodisadir. Nutq akti nazariyasi ingliz faylasufi J. Ostin tomonidan asos solinib [1], keyinchalik J. Sörl [2] va G. P. Grays [3] tomonidan yanada rivojlantirildi. Ushbu nazariya tilshunoslikning qiyosiy-tipologik tadqiqotlariga keng tatbiq etildi va turli tillardagi kommunikativ xulq-atvorning o'xshashlik hamda farqlarini aniqlashga imkon

berdi. O‘zbek tili — turkiy tillarga mansub bo‘lib, agglutinativ tipga kiradi va o‘ziga xos muloqot odobi, ijtimoiy ierarxiyaga asoslangan nutq strategiyalariga egadir. Fransuz tili esa roman tillar oilasiga mansub bo‘lib, uning pragmatik xususiyatlari yevropasentrista an'analar va yuqori darajadagi og‘zaki aniqlik bilan ajralib turadi.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili. Tadqiqot qiyosiy-tipologik metod, tavsifiy-tahliliy metod hamda kulturologik interpretatsiya usullaridan foydalangan holda adabiyotlar tahlili asosida olib borildi. Asosiy nazariy manba sifatida J. Ostinning lokutiv, illokutiv va perlokutiv aktlar triadasiga asoslangan konsepsiyasi qabul qilindi [1]. J. Sörl esa nutq aktlarini beshta asosiy turkumga — representativlar, direktivlar, kommissivlar, ekspressivlar va deklaratsiyalarga — ajratdi [2], bu turkumlash o‘zbek va fransuz tillarini qiyoslashda metodologik asos bo‘lib xizmat qildi. G. P. Graysning kooperatsiya prinsiplari [3] esa ikki tildagi muloqot me‘yorlarini baholashda muhim mezon vazifasini o‘tadi. O‘zbek tilshunosligida pragmalingsvistika yo‘nalishi nisbatan yangi bo‘lsa-da, keyingi o‘n yilliklarda bu soha jadal rivojlandi. N. Mahmudovning o‘zbek tilining kommunikativ xususiyatlariga bag‘ishlangan tadqiqotlari [4] hamda Sh.Safarovning pragmatik aspektlarni o‘rgangan monografiyasi [5] mazkur maqola uchun asosiy o‘zbek tilli manbalar sifatida xizmat qildi. Rus tilshunosligida esa nutq aktlari nazariyasini slavyan va turk tillariga tatbiq etgan N. D. Arutyunovanning ishlari [6] katta ahamiyatga ega.

Fransuz nutqining pragmatik xususiyatlarini o‘rgangan C. Kerbrat-Orecchionining tadqiqotlari [7] fransuz pragmalingsvistikasining muhim manbai hisoblanadi, chunki u "xushmuomalalik" va "yuz" kategoriyalarini fransuz muloqoti kontekstida batafsil tahlil etgan. P. Brown va S. Levinsonning universal xushmuomalalik nazariyasi [8] esa o‘zbek va fransuz tillarini bir metodologik prizmada o‘rganish imkonini beradi. Mazkur nazariya bo‘yicha muloqotda har bir ishtirokchi "ijobiy yuz" (ijtimoiy tan olinish istagi) va "salbiy yuz" (mustaqillik istagi) ni himoya qilishga intiladi, bu esa turli tillar va madaniyatlarda turlicha strategiyalar shakllanishiga olib keladi. Shuningdek, R. Lakoffning muloqot qoidalariga doir nazariy qarashlari [9] hamda A. Wierzbickaning semantik universal va kulturologik skriptlar konsepsiyasi [10] tadqiqotimiz uchun muhim nazariy tayanch bo‘lib xizmat qildi.

Natijalar va muhokama. O‘zbek va fransuz tillarida nutq aktlarining illokutiv kuchini qiyoslash bir qancha muhim farqlarni ko‘rsatadi. O‘zbek tilida direktivlar, ya‘ni so‘rov, buyruq va iltimosni ifodalovchi nutq aktlari, qoida tariqasida bilvosita shaklda ifodalanadi. Bu holat tilning agglutinativ morfologiyasi bilan emas, balki o‘zbek madaniyatida keng tarqalgan indirektlik kommunikativ strategiyasi bilan bog‘liqdir. Masalan, o‘zbek muloqotida bevosita buyruq berish ijtimoiy ierarxiyaga zid hisoblanishi mumkin va shuning uchun so‘rovchi tez-tez iltimos, shart maylidagi shakllar yoki retorik savollar vositasida o‘z maqsadini bayon etadi. Fransuz tilida esa, aksincha, nutqiy vositalar ancha eksplikativ xarakter kasb etadi. Fransuz madaniyatida bevosita ifodalash (explicitness) ijobiy qabul qilinadi va muloqot ishtirokchilari o‘z fikrlarini ravshan bayon etishga odatlangan.

Shu bilan birga, fransuz muloqotida ham xushmuomalalik strategiyalari muhim rol o'ynaydi, ammo ular o'zbekcha modeldagiga qaraganda ko'proq verbal markerlar — "s'il vous plaît", "je vous prie" va boshqa standart iltifot formulalari — orqali ifodalanadi. Ekspressiv nutq aktlari, ya'ni minnatdorchilik, uzr so'rash, tabrik va hamdardlik bildirish kabi aktlar, ikkala tilda ham muhim pragmatik funktsiya bajaradi, ammo ularning bajarilish shakli madaniy omillar ta'sirida sezilarli darajada farqlanadi [8]. O'zbek tilida minnatdorchilik ko'pincha to'g'ridan-to'g'ri emas, balki xushmuomalalik formulalari — "rahmat", "ko'p rahmat", "sizga minnatdorchilik bildiraman" kabi iboralar — bilan ifodalanib, muloqot ishtirokchilari o'rtasidagi ijtimoiy yaqinlik darajasiga bog'liq holda o'zgaradi. Fransuz tilida esa "merci", "je vous remercie" kabi standart shakllar bilan bir qatorda, minnatdorchilik matni ko'pincha kengaytiriladi va motivatsiya qo'shimcha tarzda ifodalanadi. Kommuniativ aktlar — va'da, kafolat, majburiyat olish — nuqtai nazaridan ham ikkala til o'rtasida muhim farqlar kuzatiladi.

Fransuz muloqotida esa va'da va majburiyat aktlari ko'proq individualistik tus kasb etib, shaxsiy mas'uliyat kategoriyasi orqali shakllanadi. G. P. Graysning kooperatsiya prinsiplari miqdor, sifat, munosabat va usul qoidalari — ikkala tilda ham amal qiladi, ammo ularning ifodalanish darajasi turlicha. O'zbek muloqotida miqdor qoidasining "implicature" orqali buzilishi, ya'ni ma'lumotni to'liq emas, qisman bayon etish, madaniy me'yor sifatida qabul qilinadi va tinglovchi kontekst orqali ma'noni mustaqil tiklashga o'rganadi [5]. Fransuz muloqotida esa sifat va miqdor qoidalariga amal qilish ancha yuqori darajadagi eksplikativlikni taqozo etadi. A. Wierzbickaning kulturologik skriptlar konsepsiyasi bo'yicha har bir lingvokultura o'ziga xos kommunikativ normalar to'plamiga ega. O'zbek madaniyatida "kattalarni hurmat qilish", "yuzni saqlash" va "jamoaviy uyg'unlik" skriptlari nutq aktlarini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi, bu esa P. Brown va S. Levinsonning "salbiy yuz" himoya strategiyalari nazariyasi [8] bilan to'liq mos keladi. Fransuz madaniyatida esa "individual erkinlik", "ratsional argumentatsiya" va "muloqot tenglik" skriptlari ustunlik qiladi, bu esa turli illokutiv strategiyalar shakllanishiga olib keladi.

Xulosa. O'zbek va fransuz tillarida nutq aktlarining qiyosiy-pragmalingvistik tahlili bir qancha muhim xulosalar chiqarishga imkon beradi. Birinchidan, ikkala tilda ham J. Sörl tomonidan taklif etilgan nutq aktlari turkumlari amal qiladi, ammo ularning illokutiv kuchi va perlokutiv ta'siri turli lingvokultural omillar ta'sirida o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi. Ikkinchidan, o'zbek tilida indirektlik va bilvosita ifodalash muloqotning asosiy strategiyasi bo'lsa, fransuz tilida eksplisitlik va bevosita nutqiy ifodalash ustuvorlik qiladi. Uchinchidan, xushmuomalalik strategiyalari ikkala tilda ham kommunikativ aktlarni tartibga solishda muhim rol o'ynaydi, ammo bu strategiyalarning realizatsiya shakllari madaniy an'analar va ijtimoiy me'yorlar ta'sirida farqlanadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Austin J. L. How to Do Things with Words. — Oxford: Oxford University Press, 1962. — 168 p.
2. Searle J. R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. — Cambridge: Cambridge University Press, 1969. — 203 p.
3. Grice H. P. Logic and Conversation // Syntax and Semantics. Vol. 3: Speech Acts / Ed. by P. Cole, J. Morgan. — New York: Academic Press, 1975. — P. 41–58.
4. Mahmudov N. Til va tafakkur birligining o‘ziga xos jihatlari // O‘zbek tili va adabiyoti. — 2018. — № 3. — B. 14–22.
5. Safarov Sh. Pragmalingvistika. — Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. — 280 b.
6. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. — М.: Языки русской культуры, 1999. — 896 с.
7. Kerbrat-Orecchioni C. Les actes de langage dans le discours: théorie et fonctionnement. — Paris: Nathan, 2001. — 224 p.
8. Brown P., Levinson S. C. Politeness: Some Universals in Language Usage. — Cambridge: Cambridge University Press, 1987. — 358 p.
9. Lakoff R. Language and Woman's Place // Language in Society. — 1973. — Vol. 2. — № 1. — P. 45–80.
10. Wierzbicka A. Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction. — Berlin: Mouton de Gruyter, 2003. — 502 p.